

ELOY LUIS ANDRÉ (1876-1935)

E AS IDENTIDADES HISTÓRICO-CULTURAIS DA PSICOLOXÍA¹

Jorge Castro Tejerina

Universidade Nacional de Educación a Distancia

CIENCIA, HISTORIA E PROFESIÓN

Cando en 1910 o psicólogo ourensán Eloy Luis André regresa da súa estancia de estudos en Alemaña, redacta *Mi labor en Leipzig*, unha memoria manuscrita² sobre as actividades que tratara de desenvolver alí. Nela fala dos tres obxectivos fundamentais perseguidos coa viaxe: estreitar os lazos hispano-xermánicos através da pedagogía, desenvolver a súa propia labor persoal e perfeccionar a súa formación académica. Por eses anos, Alemaña representa, sen dúbida, o progreso europeísta en que os intelectuais españois tratan de embarcar a súa propia realidade social; Alemaña-Europa é o lugar co que hai que conectar, o espazo onde formarse e acadar unha preparación adecuada para responder ao atraso social e económico que asola o país. E a vulgar polas palabras de Luís André, é fácil supor o importante papel que se atribuíu á pedagogía na aspiración de poder ollar cara a cara as potencias europeas.

[1] Este traballo beneficiase do apoio económico subministrado polo Proxecto de Investigación SEJ2005-09110-CO3-03/PSIC, concedido polo Ministerio de Educación e Ciencia.

[2] Consérvase xunto co resto de documentación histórica da Xunta para Ampliación de Estudos e Investigacións Científicas.

Se damos unha vista de ollos pola Europa actual, parece que, após unha travesía histórica de case un século, acadamos por fin o punto que ansiaban Luís André e o resto dos primeiros impulsores da psicoloxía en España –ou no Estado Español, como prefiran.

Evidentemente, falo moi en concreto do actual proceso de incorporación ao Espazo Europeo de Educación Superior; un ingreso que, como supoño que coñecerá a maioría dos psicólogos, implicará profundas modificacións formativas para a nosa carreira. Alentada e patrocinada, precisamente, pola moderna psicopedagogía, a idea de base ven reclamar unha especie de homoxeneización de contidos, destrezas, competencias, actitudes, etc. para todo o territorio europeo, ao tempo que inxecta unha forte dose de profesionalización e, até, de especialización na estrutura clásica da carreira. Entre outros moitos aspectos, a ninguén escapa que isto é coherente coa demanda liberal que espera de calquera cidadán, por un lado, eficacia e produtividade na execución do seu rol profesional –sexan psicólogos, médicos, carniceros ou mecánicos, entre outras posibles profesións; e, por outro, un axuste adecuado ao modelo social que se negocia en Europa, de forma tácita ou explícita, entre os poderes políticos e económicos. Aquí é onde, grazas a este último obxectivo, a labor do psicólogo adquire pleno sentido e, até, unha especial relevancia. O «espazo europeo» require a posta en marcha de apoios e recursos antropotécnicos para implementar o tipo de cidadanía deseñada; unha tarefa que esixe un preclaro traballo de xestión –e lexitimación– por parte de axentes especializados: entre eles, os psicólogos profesionais.

Sen dúbida, todo isto non sorprenderá a ninguén que coñeza algo do devir xeral da disciplina no último medio século. Sobre todo após a segunda Guerra mundial, parecía como se a psicología tendese a librase definitivamente das molestas disquisicións e especulacións metafísicas que aínda se arrastraban na época de Luís André e, ao mesmo tempo, a afianzar a súa supervivencia e éxito social potenciando as súas imaxes e prácticas máis profesionalizantes. De feito, até hai ben pouco, a *master narrative* histórica –a que a maioría de nós estudamos nas universidades– fixérase cargo dese proceso atestando a súa correspondencia co modelo tipicamente acumulativo e progresivo das así chamadas «ciencias duras».

Porén, temo que o panorama presente non acaba de se axustar exactamente ao que Luís André e os intelectuais da súa xeración desexaban para a psicología e para a súa propia realidade social. De feito, non se parece nin sequer á imaxe histórica que se costuma transmitir nas universidades. Nos últimos dez ou quince anos, véñense levantado pouco a pouco múltiples voces advertindo dos aspectos míticos, lexitimistas e identitarios da lectura do pasado que acabamos de apuntar. Trátase de advertencias que, apesar dos seus excesos pós-modernos ou, até anti-psicoloxicistas, parecen ter acertado de cheo, ao menos, nun aspecto: as cousas non foron tan sinxelas, lineais e ben sucedidas. Todo o esforzo realizado na

PORÉN, TEMO
 QUE O PANORA-
 MA PRESENTE
 NON ACABA DE SE
 AXUSTAR EXACTA-
 MENTE AO QUE
 LUÍS ANDRÉ E OS
 INTELLECTUAIS DA
 SÚA XERACIÓN
 DESEXABAN PARA
 A PSICOLOXÍA E
 PARA A SÚA PRO-
 PIA REALIDADE
 SOCIAL

dirección apuntada nin se resolveu claramente en favor dun recoñecemento científico da disciplina nin asentou amplamente a súa calidade e eficacia como ferramenta interventiva. É suficiente dar unha vista de ollos por algunhas das publicacións actuais para detectar que a sensación de «crise» na psicoloxía é aínda obxecto de debate disciplinar (véxase, por exemplo, o volume 37 da revista *Anuario de Psicología* publicado en 2006 a propósito destas cuestións). E subliño *aínda* porque quizá sorprenda a alguén saber que a «cuestión da crise da psicoloxía» comezou a tratarse só poucos anos despois de que Wundt fundara o seu laboratorio en Leipzig, o mesmo que visitou Luís André en 1909, co que inaugurou a suposta independencia científica de la psicoloxía a respecto da Filosofía (v. Quintana, 1995; Blanco, 2002; Müllberger, 2006).

Supoño que na recente viraxe da disciplina de cara ao ámbito do neurolóxico –no que ten que ver coa investigación básica e a fundamentación teórica– e das ciencias da saúde –no que ten que ver coa localización das súas propostas aplicada– continúa a haber algo de estratexia hipertrofiada e formalista para resolver, pola vía rápida, esa crise indicial, historicamente endémica. Mais temo que, de novo, as cousas non serán tan fáciles. Máis ben pode parecer que este estado perenne de crise é consubstancial ao mesmo sentido histórico e cultural da psicoloxía como ciencia da subxectividade moderna. Por iso, como ben suxeriu Florentino Blanco (2002), a historia da psicoloxía non é outra que a historia das nosas crises como suxeitos dunha modernidade en continuas mudanzas. Pensemos, aliás, no que isto pode supor para un escenario que Luís André e os seus coetáneos case non podían imaxinar: o da pós-modernidade e a globalización, un escenario moito máis acelerado e polimórfico que o que «conxelou» a escena internacional durante os anos da «Guerra Fría».

É este tipo de apuntamentos o que leva a sospeitar que, como dicíamos máis arriba, as cousas non foron tan sinxelas nin lineares. Cabe pensar que na constitución disciplinar da psicoloxía xogaron –e continúan a xogar– o seu papel factores moi diversos, factores que multiplican as entrañas motivacionais e desdeseñan a suposta historia de progreso interno ao propio ámbito do saber. E isto é tan válido para a disciplina en termos absolutos e universalistas como para o que atinxe ao seu devir en calquera área ou territorio xeográfico, social, cultural, etc. que teñamos a ben supor e delimitar; sexa Ourense, Galicia, España ou Europa. De feito, este tipo de circunscricións condensan en boa medida a natureza e singularidade de factores que rompen a posibilidade dunha historia interna e, até, a propia pertinencia dunha historia xeral da disciplina. Alternativamente, surxe a pertinencia de analizar as condicións de posibilidade

de sociais, culturais, biográficas, institucionais ou prácticas –aliás, por suposto, das teóricas, epistemolóxicas, científicas ou tecnolóxicas– para a emerxencia, importación ou refiguración de categorías e ferramentas psicolóxicas³. Ao menos, isto permitiríanos tomar consciencia ou, se o prefiren, instalarnos na sospeita de que existe unha íntima relación entre esas ferramentas e os modelos de suxeitos exercidos, desexados, imaxinados ou disputados no seo dos colectivos humanos. Máis aínda, axudaríanos a detectar como o uso desas categorías y ferramentas condensa mundos e subxectividade pasadas e as actualiza –refiguradas e desfiguradas, eliminadas e recuperadas, mantidas en forma vestixial ou operativa– en diálogo con novas condicións socio-culturais de posibilidade –elas mesmas, sempre en continua mudanza e transformación.

Por iso, irémolo vendo, hai un *ar de familia* mais tamén un carácter substancialmente diferente entre a idea de Europa –unha utopía de convivencia colectiva– e da psicoloxía –unha teoría da subxectividade– que dirixiron os nosos antepasados e a nosa. Por iso, tamén é tan lamentábel que tanto o Espazo Educativo que está por vir como o que estamos abandonando agora mesmo teñan esquecido a lección imprescindíbel da historia da psicoloxía de España ou o Estado Español e, con ela, a do proxecto de vida e obra de personaxes como Eloy Luís André. Só grazas a esta lección poderemos entender o controvertido sentido da nosa labor como profesionais aquí e agora, e as grandezas e miserias dos nosos compromisos e abandonos históricos en tanto que axentes de mudanza da realidade social.

ELOY LUÍS ANDRÉ COMO PANÓPTICO

Embora pareza mentira, houbo un momento en que os intelectuais ligados á psicoloxía foron conscientes do papel crucial que lle tocara xogar á disciplina na constitución da subxectividade moderna. Non falamos, claro está, desta distancia reflexiva e un tanto irónica que ensaiamos na introdución deste artigo. Máis ben, ten a ver co lugar estratéxico que, coa secularización dos saberes sobre o home –isto é, o seu desprendemento do dogma relixioso–, tería logrado ocupar na complexa árbore das ciencias decimonónicas. Sobre todo desde mediados do século XIX, categorías psicolóxicas como *vontade, sentimento, carácter, temperamento, inconsciente, mentalidade, intelecto, intelixencia*, etc. comezan a substituír outras como *alma, espírito, substancia, libre arbítrio* e outras. Máis aínda, comezan a converterse en conceptos bisagra ou mediadores entre as diversas constelacións de sentido que polarizan a subxec-

[3] O tipo de historia lexitimista, reconstrutiva e acumulativa só pode ter sentido como amarre identitario, como terapia pedagóxica para que o iniciado poda resolver as súas dúbidas biográficas e profesionais. Así poderá sentirse integrante dun colectivo cunha tradición coerente e respeitábel e en continuo crecemento cara un porvir de depuración científica. Nese caso, cabería plantexarse para que preocuparse polo pasado dunha disciplina unha vez que o colectivo logrou garantir, perante a sociedade e perante sí mesmo, a veracidade e eficacia do seu dominio de saber. E, sendo así, a labor que nos ficaría aos historiadores sería só a de estimular unha inquietude puramente erudita ou ornamental? Alternativamente, o tipo de ollar ao pasado que plantexamos é algo máis e algo menos que historia: advirtenos da nosa propia historicidade como suxeitos e como psicólogos ou, o que é o mesmo, mantennos alerta respecto da previsoria, lastrada e, ao tempo, irrenunciábel funcionalidade das categorías e ferramentas coas que nos entendemos a nós propios e aos demais.

tividade moderna e a nova realidade social: os saberes teóricos fronte aos técnico-aplicados, os métodos especulativos fronte aos experimentais, as posicións positivistas fronte ás idealistas, os fenómenos individuais fronte aos colectivos, as cuestións da vida pública fronte á privada, as preocupacións localistas fronte ás internacionalistas, etc.

Así as cousas, ao longo do século XIX prodúcese unha verdadeira «revolución psicolóxica» que transcende o académico e afecta tamén ao dominio socio-político. A grandes trazos, ponse ao servizo deste último para sustentar e deseñar as ferramentas teóricas, pedagóxicas, psicotécnicas, laborais, criminolóxicas, hixienistas, psicopatolóxicas, etc. que permiten proxectar un novo modelo de convivencia, o estado-nación, en Occidente. O éxito transcende inclusive a xiria das elites intelectuais e políticas e, promovido pola labor xornalística e literaria, comeza a impregnar todo o discurso público: os grandes estratos poboacionais integrados polas clases baixas comezan a pensar e falar através das mesmas categorías psicolóxicas que os están a converter en razas, pobos, nacións, masas, proletariado ou, máis modernamente, cidadanía.

Todo este proceso está vinculado a unha superación dos vellos reinos e imperios do despotismo ilustrado –agonizantes a finais do século XVIII– e a súa substitución polo modelo nacionalista, liberal, industrial e capitalista promovido pola burguesía. Como vimos vendo, a historia das teorías e prácticas psicolóxicas corre, literalmente, de forma paralela a ese proceso en todo o mundo occidental. E así, para os finais do século XIX, tanto o nacionalismo como o psicoloxicismo, en sentido moderno, ultrapasaron a axenda liberal e son xa a priori incuestionábeis para toda clase de opción política ou ideolóxica; entre elas, a configurada polos nostálxicos do Antigo Réxime (o nacional-catolicismo é un invento posterior ao nacionalismo liberal) ou as novas opcións reaccionarias (como o nacional-socialismo) e revolucionarias (como o anarquismo e o comunismo, que recoñecen os diferentes «pobos» naturais en que está dividido o proletariado). Como teoría y tecnoloxía da subxectividade, a psicoloxía dialogou con todas esas formas chamadas a rearticular o modelo de convivencia social a partir do modelo de estado-nación. A todas luces, a tarefa, tanto a epistemolóxica no académico como a tecnolóxica no gobernamental, era excesiva, practicamente monstruosa. Mais isto non impediu que, ao menos sobre o papel, a psicoloxía aparecera como a disciplina chamada a cimentar as modernas utopías científicas e sociais (para estas cuestións pode verse Castro, 2004).

Por suposto, as bases da psicoloxía e do propio modelo de estado-nación parten dun ámbito socio-cultural moi concreto

que podemos localizar en torno á área xermana (xermanismo, universidade humboldtiana, proxecto wundtiano, etc.), anglosaxona (darwinismo, funcionalismo, liberalismo, *self-government*, industrialismo, etc.) e francesa (republicanismo, centralismo, eclecticismo, etc.). Mais a importación desas bases, o encontro entre psicoloxía e proxecto social, cobrou unha forma peculiar e diferencial en cada estado occidental e tamén abriu condicións de posibilidade moi diversas para o futuro desenvolvemento da psicoloxía como disciplina e do estado-nación como modelo de convivencia (Castro e Lafuente, 2007). A este respecto, o tan traído e levado «Problema de España» rotula, antes de máis, as dificultades e contradicións socio-políticas concretas ás que se tiveron que enfrentar as elites políticas, intelectuais e económicas á hora de reorganizar o modelo social; isto é, os «problemas» ou «cuestións» (social, relixioso, operario, político, económico, etc.) que surxiron á hora de organizar a transición dunha monarquía imperial, católica, universalista e en franca decadencia, a un estado nacional, laico, liberal e moderno. Este é o marco que, ao longo de máis de medio século, se desdobra polimórficamente através do Sexenio Revolucionario (1868-1874), a Restauración canovista (1874-1923), a «crise do 98», a Ditadura de Primo de Rivera (1923-1931) e a Segunda República (1932-1936) e, en certo sentido, péchase en falso e dramaticamente coa Guerra Civil e o franquismo. Eses escenarios protagonízanos axentes como os carlistas, cantonalistas, rexeneracionistas, institucionistas, nacionalistas, as xeracións do 98, do 14 e do 27, os movementos sociais de todo signo político (operarios, católicos, falanxistas, anarquistas, etc.) e que explode, definitivamente, coa aliñación e polarización progresiva de todos eles baixo o signo dunha das Dúas Españas. Aliás, a maioría dos axentes mencionados esgrimen argumentos etno-psicolóxicos, psico-históricos, psico-sociolóxicos, etc. e, por extensión, «científicos», para demostrar quen é o verdadeiro «suxeito nacional» –valla a comparación co noso cidadán e cidadá actual– ou, alternativamente, quen debe deixar de ser o pode chegar a ser empregando os medios pedagóxicos, criminolóxicos, clínicos, laborais, etc. adecuados. Este é o panorama, en definitiva, onde adquire especial sentido a vida e obra de personaxes como Eloy Luís André (1876-1935).

Sobre o noso autor escribíronse poucas cousas que, aliás, foron divulgadas en foros limitados ou moi especializados. En calquera caso, o material existente é o suficientemente amplo e rigoroso como para poder facerse unha imaxe congruente e bastante completa da personaxe, cando menos desde tres frentes fundamentais: a biográfica (véxase Taboada, 1946 e Castro, Castro e Sánchez,

LUÍS ANDRÉ DEBE ENTENDERSE COMO UN PANÓPTICO, UN ÁMBITO PECULIAR OU UNHA ENCRUCILLADA BIOGRÁFICA DESDE ONDE OBSERVAR AS COMPLEXAS, PRECARIAS E ATÉ CONTRADITORIAS TORSIÓNS A QUE SE ENCONTRA SOMETIDO O DISCURSO E AS CATEGORÍAS PSICOLÓXICAS

1993), a psicolóxica (véxase Blanco, Castro e Castro, 1996 e Carpintero, 2004) e a político-ideolóxica (véxase López, 1996). Sen dúbida, nun artigo coma este estamos obrigados a organizar, resumir e ofrecer perante un novo público os aspectos básicos da vida e o pensamento do autor que xa foron expostos naqueles traballos. Mais, para nós, Luís André debe entenderse, antes de máis, como un panóptico, un ámbito peculiar ou unha encrucillada biográfica desde onde observar as complexas, precarias e, até, contraditorias torsións a que se encontra sometido o discurso e as categorías psicolóxicas á hora de irse facendo –e desfecendo– culturalmente relevante (véxase Blanco e Castro, 2005). Para comezar, é fundamental ter en conta que a actividade intelectual do noso autor se produciu baixo unhas condicións histórico-culturais que resultaron fundamentais para construír o tipo de realidade social que, de algunha maneira, impregna aínda a forma de entendernos a nós propios como individuos e colectividade. Por suposto, non é casualidade que tal contexto coincida co momento en que a «mitoloxía» e a «épica» historiográfica localiza a orixe da psicoloxía como disciplina científica e independente; nas grandes potencias europeas, primeiro, e no escenario español inmediatamente despois.

Como testemuña e protagonista histórico de todo ese proceso, Luís André é un deses axentes sociais que colaboraron en facer da psicoloxía algo máis que unha disciplina pulcramente articulada entre asépticas tecnoloxías da subxectividade e sisudas disquisicións epistemolóxicas. Tácita ou explicitamente, os intelectuais de principios do século xx utilizaron o argumento psicolóxico para vertebrar moitas das súas teses e obras socio-políticas. Basta dar unha vista de ollos a *En torno al casticismo*, de Miguel de Unamuno, mestre de Eloy Luís André; á *España Invertebrada*, de Ortega y Gasset, grande antagonista intelectual da nosa personaxe; ou a textos rexeneracionistas como *Psicología del Pueblo Español*, de Rafael Altamira, ou *El Problema Nacional*, de Ricardo Macías Pica-vea, ambos predecesores das inquietudes do autor galego. O que acontece con Luís André é que ocupará primeira liña entre aqueles estudiosos que partiron dunha profunda reflexión das cualidades e funcións da psicoloxía e a colocaron no lugar central do seu sistema de pensamento. Nas súas palabras:

As ciencias normativas (Lóxica, Ética, Estética, Dereito e Economía sistemática) reciben da Psicoloxía os seus postulados os seus principios, pois para normar ou regular unha actividade consciente hai que determinar a súa natureza pola ciencia da consciencia (Psicoloxía). A Psicoloxía establece as leis da actividade consciente produtora de múltiples valores que son obxecto de estudo das ciencias

normativas. Estes valores, como produtos do espírito colectivo ou obxectivo, corroboran a natureza e as leis da actividade psíquica e serven para determinar a súa natureza causal (Luís André, 1931a; p. 9)

Así as cousas, o encaixe epistemolóxico da psicoloxía como ciencia da mente prodúcese en diálogo continuo e mutuamente enriquecedor coa análise dos diversos aspectos valorativos e normativos da realidade social que a Luís André lle tocou vivir. De feito, non é en falso que os seus dous primeiros libros, *El histrionismo español*, de 1906, e *Ética española*, de 1910, estiveran dedicados, na mellor tradición rexeneracionista, a reflectir sobre as causas do «Problema de España». Mais un estímulo moi especial para o encontro a dúas bandas entre o teórico e o socio-político que auspiciaban estas obras tivo que ser a viaxe de estudos coa que abríamos este artigo.

Sendo xa catedrático de Psicoloxía, Lóxica, Ética e Rudimentos de Dereito no Instituto de Ourense, Luís André deslocouse a Alemaña en 1909 como bolseiro da «Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas» (J.A.E.). Nisto, como noutras tantas cousas que iremos comentando, a biografía de Luís André é paradigmática do periplo e alternativas vitais que abrían os axentes sociais vinculados á psicoloxía na época. Como o propio Luís André, foron moitos os catedráticos de educación secundaria que aproveitaron as diversas frentes dispostas oficialmente para a renovación institucional da ciencia española. Estas frentes, orientadas ben á formación, ben á divulgación científica, foron auspiciados desde os principios de século e, por certo, con recursos económicos bastante limitados, polos diversos gobernos da Restauración. Entre eles poden contarse a Asociación Española para o Progreso das Ciencias, o Museo Pedagóxico Nacional ou a propia J.A.E (para estas cuestións pode verse Blanco, 1997). Concretamente, esta última foi creada en 1907 e permitiu unha toma de contacto de primeira man con algunhas das autoridades científicas e filosóficas máis importantes do panorama internacional. No que atinxe a catedráticos de psicoloxía de instituto, alén de Luís André, pódense mencionar os exemplos do escolástico Federico Dalmau y Gratacós, que o fixo con Mercier en Lovaina; Juan Vicente Viqueira, paisano de Luís André que estudou con G. E. Müller en Göttingen; ou do seu compañeiro de estudos universitarios, Fermín Herrero Bahillo, que viaxou a La Halle e estableceu contacto con Felix Krueger e Büchler.

O noso autor empeñou a súa paupérrima bolsa de viaxe en deslocarse a Leipzig e tratar de investigar no propio laboratorio de Wundt. Por aqueles anos, o grande mestre trataba de desenvolver a súa enciclopédica *Völkerpsychologie* (Psicoloxía dos Pobos) des-

marcándose explicitamente dos plantexamentos caracteriolóxicos e as psicoloxías nacionais. A súa liña de investigación estaba focalizada na análise psicoxenética e comparada dos produtos culturais (arte, linguaxe, mitos, etc.) e os procesos mentais colectivos (Wundt, 1926). Luís André colaborou activamente neses traballos cun estudo experimental sobre «A curva da melodía da linguaxe nas diferentes linguas e dialectos». De feito, após a súa volta a España e un intenso intercambio epistolar co propio Wundt, os resultados dese estudo serían citados e eloxiados na cuarta edición da *Völkerpsychologie* de 1922. Alén de realizar este traballo en Leipzig, visitou Jena e coñeceu e iniciou unha duradoura amizade co filósofo vitalista e premio nobel Rudolf Eucken. Para Luís André, os seus mestres alemáns personificarían o modelo de esforzo e traballo que primaba na universidade e aínda en toda a sociedade xermana, en contraste lastimoso cos seus correspondentes españois. Esta opinión plasmaríase máis á fronte en dous libros publicados en 1914 e 1916 titulados, respectivamente, *La mentalidad alemana* e *La cultura alemana*⁴.

Agora ben, quizá o máis chamativo da experiencia alemá é o escaso impacto que a *Völkerpsychologie* supuxo para o pensamento de Luís André. Nin a súa obra psicolóxica académica nin as súas análises do «Problema de España» sufriron un impulso o virada que se poda derivar das ideas etnopsicolóxicas desenvolvidas por Wundt. En canto á primeira, só as edicións terceira e cuarta do seu manual de psicoloxía recolleron unha breve epígrafe dedicada aos produtos psíquicos colectivos arquetípicos: linguaxe, mito e costume (Luís André, 1924 e 1931). Con respecto ao «Problema de España», non hai rastro específico da etnopsicoloxía wundtiana, embora sexa evidente que foi unha cuestión amplamente desenvolvida e reconceptualizada a partir de outras vivencias intelectuais e persoais derivadas da viaxe a Alemaña. Esta é unha revisión, iso si, que se realiza sobre a axenda que Luis André xa tiña posto sobre a mesa antes de partir. Nin que dicir ten que esta axenda coincidía perfectamente coas peculiares condicións de posibilidade para o discurso psicolóxico na realidade social española da época.

[4] Da publicación delas teríase feito cargo a editorial Jorro, sen dúbida outra das vías extraoficiais para a divulgación en España do pensamento científico, en xeral, e do psicolóxico, moi en particular (Quintana, 1997). O catálogo de Jorro é realmente impresionante, con centos de títulos que inclúen moitos dos grandes tratados psicolóxicos da época; entre eles os *Principios de Psicología* de William James, o *Compendio de Psicología* do propio Wundt. Luís André, de feito, negociou e realizou persoalmente para Jorro a tradución de varias obras dos seus dous mestres alemáns, Wundt e Eucken.

LUÍS ANDRÉ E A PSICOLOXÍA COMO TEORÍA DUNHA SUBXECTIVIDADE EN DISPUTA

Comecemos a rastrexar as pistas desa axenda através de, ao menos, unha caricatura rápida dos grandes marcos psicolóxicos da época. En tanto que teoría da subxectividade e actividade humana, a psicoloxía marcaba a normalidade básica do fenómeno individual

e con iso, o encaixe social e até moral esperado do suxeito. Nun ambiente tan tradicionalista como o que presenta aínda a sociedade española do século XIX, onde a filosofía escolástica continúa a ter grande presenza institucional que inclúe a educación básica e secundaria, parece lóxico que o substancialismo e a existencia da alma humana continúen a ser cuestións innegociábeis. Por suposto, os sectores máis retrógrados e integristas do catolicismo, representados por autores como Ortí e Lara (1826-1904), serán os máximos custodios e valedores desta cuestión; ao menos na medida en que o tipo de subxectividade consecuente correspondía co modelo de sociedade desexado. Xa mencionamos a estrutura en descomposición dun vello imperio ligado ao poder do catolicismo, as xerarquías naturais e, até, unha esperanza social de futuro proxectada a un reino que non era deste mundo. O suxeito psicolóxico do catolicismo, herdeiro da tradición aristotélico-tomista, está perfectamente adaptado a ese escenario: a grandes trazos, posúe unha alma que garante o seu libre arbitrio, cuestión estudada pola parte racional, xeral ou sintética da psicoloxía segundo o esquema da época, e unha serie de facultades organizadas de forma xerárquica desde os aspectos vexetativos e motrices até os intelectivos, estudadas pola parte especial, empírica, analítica ou experimental da psicoloxía. Dotado de libre arbitrio e capacidade de raciocinio para discernir o ben e o mal, o home debe ser guiado polas xerarquías eclesiásticas para aceptar o seu lugar e a súa misión no mundo como un medio para acadar a gloria (véxase, Castro e Lafuente, en preparación).

Sobre todo a finais de século, comezan a importarse e a introducirse en España as novas lecturas positivistas, fisioloxicistas, deterministas ou naturalistas de autores como Spencer, Darwin, Haeckel, Fechner, Wundt, etc. (véxase Núñez, 1975). Estas ideas «coquetean» con toda clase de reduccionismos fisiolóxicos e determinismos ambientalistas instalando, antes de máis, a dúbida, tanto sobre a suposta liberdade humana como sobre a pertinencia dunha subxectividade modelada para a transcendencia. Por oposición ao imperio e ao dogma católico, o que demandaba o nacionalismo liberal era unha concentración das forzas de produción e coesión colectiva ao servizo do progreso material e ético neste mundo. Precisaba converter ao suxeito nunha máquina activa que podía e debía ser educada para cumprir coas súas funcións e responsabilidades no, literalmente, organismo social. Por iso, desde principios do século XX, boa parte da psicoloxía non escolástica comeza a obviar o tratamento da parte racional e a centrarse nas facultades; isto é nos procesos psicolóxicos e as súas funcións que, aliás, son observadas sinteticamente, por definición, como

A INDEPENDENCIA OU INCLASIFICABILIDADE ACADÉMICA DE LUÍS ANDRÉ TAMÉN SE PROPAGA ÁS SÚAS CONVICCIÓNS IDEOLÓXICAS E ÁS SÚAS IDEAS EN MATERIA PSICOLÓXICA.

partes que participan de forma equipotencial na xénese e desenvolvemento da actividade psicolóxica.

O progresivo distanciamento entre ambas visións psicolóxicas do mundo social reproducécese, por suposto, en múltiples ámbitos, comezando polo académico. No dicir do profesor José Quintana (2004), implicou que as forzas políticas da Restauración chegaran a un pacto tácito perante a cuestión universitaria. Crearon dúas cátedras independentes de psicoloxía, unha racional e outra experimental; a primeira, claro está, daba a súa porción de poder aos estamentos máis conservadores e a segunda aos liberais. En realidade, isto só era a punta do iceberg do xogo de polarizacións e formación de faccións que afectou a toda a política académica da Restauración. O propio Luís André, que sempre presumiu de pensador independente, sufriu nas súas diversas e frustradas oposicións á cátedra universitaria. En 1909 suspendeu momentaneamente a súa estadía en Leipzig e voltou a España para opositar á Cátedra de metafísica da Universidade Central, vacante pola morte do krauso-positivista e ex-presidente republicano Nicolás Salmerón. O seu adversario era un xoven Ortega y Gasset, que resultou beneficiado polas forzas liberais do tribunal (Carande, 1989). Seis anos despois, en 1915, Luís André voltouno intentar coa cátedra de Socioloxía, mais esta vez foi a facción conservadora a que inclinou a balanza do lado do pensador católico Severino Aznar. Luís André só conseguiu o voto de Alcalá Zamora, futuro presidente da Segunda República española (Iglesias, 2001). Após este episodio, Luís André nunca voltou a concorrer a oposicións universitarias asegurando que, na Universidade española, os títulos eran hereditarios.

A independencia ou inclasificabilidade académica de Luís André tamén se propaga ás súas conviccións ideolóxicas e ás súas ideas en materia psicolóxica. Efectivamente, apesar de ser practicamente o introdutor por excelencia das modernas teses wundtianas en España (véxase Carpintero, 1981 e Carpintero, 2004), nunca renunciou a reservar un lugar no seu sistema para a alma. Mais, certamente, nisto tampouco é Luís André un caso atípico. A súa obra reflicte o difícil encaixe, as contradicións e tensións, ás que se ve sometida a construción da subxectividade moderna na España da época. Realmente, só os expoentes máis ligados ao mecanicismo e o reduccionismo fisiolóxico, caso de médicos como Luis Simarro, primeiro catedrático de psicoloxía experimental de España, ou Ramón Cajal, defenderon unha psicoloxía sen alma. Alternativamente, moitos dos estudiosos da psicoloxía afíns ao liberalismo, incluíndo krauso-positivistas como Francisco Giner de los Ríos, Urbano González Serrano ou o propio Nicolás Sal-

merón, dedicaron parte da súa obra psicolóxica a tratar a cuestión da alma.

Precisamente, nesta cuestión, Luís André é antes herdeiro tardío das inquietudes espiritualistas do primeiro krausismo de Sanz del Río, mestre daqueles, que do tradicionalismo escolástico. En 1843 Sanz del Río viaxou oficialmente a Europa á procura de ideas que permitisen renovar o pensamento filosófico español. Foi o introdutor da doutrina kausista en España desde mediados do século XIX, unha proposta formalmente articulada a imaxe e semellanza dos grandes sistemas idealistas de Schelling, Fichte ou Hegel (Rodríguez, 1991). Quizá na liña protestante que emanaba deste tipo de plantexamentos, a intención das primeiras xeracións krausistas foi conciliar as ensinanzas da racionalidade moderna –e do suxeito psicolóxico derivado dela– cos fundamentos da fe relixiosa. Sen dúbida, a estratexia parecía adecuada para tentar abrir un camiño de modernización sen pór en perigo o tipo de valores que, necesariamente, articulaban e unían un «pobo español» inculto, tradicionalista e submisivo. Entre outros axentes sociais, foron varios os catedráticos de psicoloxía do secundario que se formaron baixo estas ideas, caso de Romero de Castilla, profesor en Badajoz, Álvarez Espino, catedrático en Cádiz, ou Juan Sieiro, que daba aulas en Ourense e foi un dos principais impulsores do krausismo en Galicia (véxase López, 1994). Mais apesar do sincero compromiso cristián de todos eles, a tentativa de ligar krausismo e catolicismo foi xulgado como heterodoxo e herético pola parte máis reaccionaria do catolicismo español, con Ortí y Lara á cabeza.

Toda a formación intelectual básica de Luís André está fortemente influenciada por esta tradición. Foi alumno de Juan Sieiro durante os seus estudos de secundario e, de feito, recibiu do mestre o premio especial de psicoloxía. Despois, durante os estudos universitarios que inicia en Salamanca en 1894, recibiu aulas e trabou amizade co xurista Pedro Dorado Montero, outro recoñecido krausista da vella fornada. Alí coñeceu tamén ese grande cristián heterodoxo que foi Miguel de Unamuno, a quen Luís André denominaba «pai espiritual» e co que mantivo relación epistolar durante máis de trinta anos. Con eses antecedentes, é lóxica a decepción que sufrirá cando, o mesmo ano do desastre, viaxe a Madrid para conseguir o doutorado na Universidade Central. Nela detectará un clima frívolo e adventicio que non encaixaba coa súa idealizada perspectiva estoica e sacrificada do estudo e o traballo. Foi unha sensación negativa que impregnou tamén o seu xuízo do krausopositivismo que imperaba nas aulas da Universidade madrileña e, máis aínda, do centro neurálxico do que este emanaba: a «Institución Libre de Enseñanza» (I.L.E.). Vivirao, en definiti-

A LABOR DA
 PSICOLOXÍA
 COMO CIENCIA
 MODERNA ERA
 RETRADUCIR E
 RECONCEPTUA-
 LIZAR OS VELLAS
 COMPROMISOS
 ESPECULATI-
 VOS, MAIS SEN
 RENDEN O SEU
 PRIVILEXIADO
 INTERREGNO
 ANTROPOLÓXICO
 A UN MATERIALIS-
 MO FISIOLÓXICO
 RADICAL

va, como unha traición á amplitude harmonicista e humanista do vello ideario de Sanz que tanto veneraba e que, xa durante a súa experiencia alemá, confirmaría nas teses de Rudolf Eucken (Luís André, 1918a e 1918b).

Efectivamente, xa moito antes, en 1876, cando a nosa personaxe contaba só con dous anos de idade, Giner fundara a famosa Institución –unha iniciativa para acoller aos profesores expurgados polas súas conviccións liberais durante a primeira etapa da Restauración– e ao seu abrigo auspiciara o mencionado xiro teórico da psicoloxía cara posicións máis materialistas. O propio Giner dera o pistolazo de saída na segunda edición das súas *Lecciones Sumarias de Psicología* (Giner, 1878). Desta maneira, cara 1900, o institucionismo xa parecía ter declarado obsoletas e desfasadas as primeiras propostas idealistas e as súas preocupacións conciliarias a propósito do dogma cristián. Boa parte dos discípulos de Giner, que comezan a acceder a cátedras de Psicoloxía de Ensino Secundario co novo século, caso de Martín Navarro Flores, Verdes Montenegro ou Francisco Santamaría, deixan fora o tratamento da parte racional da psicoloxía dos seus manuais. Ben é certo que, apesar da súa entusiasta formación no laboratorio de Luis Simarro, ningún deles se declara aberto partidario dunha absoluta redución fisioloxicista dos procesos psicolóxicos básicos. Como o propio Luís André, a maioría optará por desenvolver un esquema de inspiración wundtiana onde, até, algúns inxectarán unha boa dose de enerxismo psicolóxico (véxase, por exemplo, Navarro, 1914); moi perto da cualidade fundamental que os escolásticos atribuíran á alma humana. Ao fin e ao cabo, a labor da psicoloxía como ciencia moderna era retraducir e reconceptualizar os vellos compromisos especulativos, mais sen render o seu privilexiado interregno antropolóxico a un materialismo fisiolóxico radical.

As condicións editoriais da época obrigarían a que moitas destas complexas articulacións psicolóxicas acharan o seu público prioritario en estudantes do secundario. Isto motivou que acabaran dulcoradas ou mascaradas en forma de manuais de lóxica, psicoloxía ou ética. Tamén nisto a actividade de Luís André resulta paradigmática: desde 1914, tres anos despois da súa experiencia alemá e sendo catedrático no Instituto de Toledo, comeza a publicar as diversas obras académicas que desenvolven o seu sistema psico-filosófico. Sobre como articulará as cuestións especificamente psicolóxicas através das catro edicións do seu manual de Psicoloxía (1919, 1920, 1924 e 1931) falamos amplamente noutro lugar (véxase Blanco, Castro e Castro, 1996). Aquí limitámonos a subliñar como nelas irá completando a estrutura wundtiana do psiquismo, ao tempo que introduce apuntes decisivos para emen-

dar o que consideraba insuficiencias ou aspectos frustrados no sistema do mestre. Moi posibelmente influenciado polo vitalismo do filósofo Rudolf Eucken, polas lecturas de James, Bergson ou Höf­ding a propósito da «corrente de consciencia» e a idea psicolóxica de tendencia e polo seu propio compromiso substancialista coa subxectividade, propuxo unha alternativa ao tipo de voluntarismo defendido por Wundt. Este tiña un carácter puramente actualista e en constante mudanza ou evolución: os elementos de consciencia eran sintetizados en formacións superiores en cada proceso aperceptivo particular. Luís André procuraba unha maneira de apuntalar unha absoluta continuidade temporal e proxección cara o futuro da vida psíquica, cuestión que tratou de resolver através dunha proposta que denominou *activismo ideo-estético*. Trátase, nin máis nin menos, dunha tematización psicoloxicista do subtrato de toda actividade vital posíbel. Sobre el fixo xirar non só os fundamentos de todo o seu sistema filosófico, senón tamén, e como vamos ver, a propia interpretación e resolución do «Problema de España».

LUÍS ANDRÉ PERANTE ESPAÑA COMO PROBLEMA [PSICOLÓXICO]

As revolucións liberais ou as loitas anti-imperialistas dos finais do século XVIII e comezos do XIX colocaran a burguesía nun lugar de privilexio na maior parte de la órbita occidental. A súa concepción do mundo esixía unha libre circulación e mobilidade de todo tipo de capital, económico, social, cultural e humano, como garantía de progreso y cambio; todo iso, lonxe do modelo imobilista, xerárquico e de vasalaxe do Antigo Réxime absolutista. A responsabilidade da acción histórica deslócase, cando menos na teoría, desde Deus e o Rei face a calquera ser humano. Co apoio das diversas disciplinas científicas, filosóficas e artísticas, este será investido de novos atributos e dotado dunha densidade subxectiva sen comparación até ese momento (véxase a este respecto, Foucault, 1999). Non é casualidade que, ao mesmo tempo, lonxe do formalismo e do racionalismo ilustrado, románticos, positivistas, idealistas e naturalistas coincidiran en localizar nas profundas e irracionais simas do ser humano –as orgánicas ou as espirituais– nas entrañas das fontes e motivos da acción. É nesa interioridade onde todos os pensadores do XIX localizan o que o fenómeno humano verdadeiramente é, o que o singulariza e o xerme do que pode chegar a ser⁵.

[5] Ao longo do século, esta perspectiva internalista e singularizante terá consecuencias nunha dupla frente, a individual e a colectiva. En canto á primeira, establecerase que fosen as capacidades persoais, máis alá da liñaxe aristocrática, as que determinasen o escalón social ocupado por un suxeito. A tese é perfecta para unha clase burguesa en pleno crecemento que comeza a converter as súas dúas posesións máis preciadas, o coñecemento e o capital económico e industrial, nas chaves da organización e eo desenvolvemento social. En canto á frente colectiva, formular un espazo subxectivo característico e común a todo un colectivo permite deslincar de maneira incontestábel o protagonismo histórico e social face ao pobo afábel –a grande arma da burguesía contra o Antigo Réxime. Como corolario, promove e xustifica o sacrificio individual ao proxecto colectivo. Aliás, circunscrebe, matiza, protexe e limita a libre circulación de todo o tipo de capital en beneficio de tal proxecto e frente aos intereses de outros colectivos «nacionais». É evidente que categorías coma *nación*, *nacionalismo* ou *nacionalidade* son as formas discursivas empregadas nun primeiro momento pola burguesía para tematizar este proxecto, promovelo, dirixilo e tratar de levalo a bon porto.

Así as cousas, resulta evidente que o movemento realizado pola política e o saber do século XIX é paralelo e correlativo. E o máis importante é que a psicoloxía se converte nunha peza chave da alianza: entre outras cousas, xustifica a identificación entre pobo afábel e nación através de categorías como *raza, lingua, carácter, temperamento, mentalidade, vontade, folclore*, etc.; ofrece ferramentas e tecnoloxías da subxectividade para deseñar as pezas da engrenaxe socio-económica; e, de maneira autorreferencial, outorga a adecuada interpretación e dirección do proxecto colectivo ás clases posuidoras do saber científico e filosófico. Xa o dixemos máis arriba: ocorre que nalgún momento esta axenda fuxiulle das mans á burguesía liberal. Tanto a psicoloxía como o nacionalismo acabaron sendo perfectamente integradas en ideoloxías alternativas que até tiñan sido rexeitadas de plano nun primeiro momento; entre elas, o internacionalismo operario ou o catolicismo.

Para o último cuartel do século XIX, poucos discuten que as reflexións a propósito da «cuestión social» en toda Europa se han de facer en chave nacional e psicolóxica. As convulsións políticas, económicas y científicas trouxo o século son múltiples en toda a Europa e resto do mundo occidental (e occidentalizado): guerras fronte ao imperialismo napoleónico, derivadas do novo colonialismo en Asia e África ou enquistadas nas últimas franxas territoriais europeas; revoltas internas derivadas do industrialismo, das condicións inhumanas de proletariado, do exilio do campo ás cidades; alternancias radicais no poder político através de levantamentos militares ou sociais, etc. É este tipo de problemas o que en España se trata de atallar coa proclamación da Restauración canovista en 1875, xusto un ano antes do nacemento de Eloy Luís André en Mourazos. Este último acontecemento ten lugar nunha aldea da provincia de Ourense localizado moi perto de Verín. Falamos dunha zona galega fronteiriza, onde a paisaxe montañesa de Galicia se mestura coa do norte de Portugal. A infancia e boa parte da adolescencia da nosa personaxe desenvólvese, portanto, nunha zona rural e pobre como tantas outras que poboan a xeografía da Restauración, alleas ás grandes convulsións políticas do pasado, do presente e aínda do inmediato porvir.

Sobre os contrastes e paradoxos socio-económicos do canovismo, sobre as propias consecuencias para a *hinterland* ourensano-portuguesa, tería que voltar criticamente Eloy Luís André nos seus escritos de maturidade. Hai, no entanto, precursores e pensadores críticos previos a este respecto. En realidade, o fin de século dispara inmediatamente a necesidade de facer grandes balances en toda a Europa. E a conclusión xeral dos intelectuais parece clara: as cansadas nacións latinas, donas do mundo antigo, foron subs-

tituídas polo empurrón civilizador, industrial e militar das xovens e vigorosas nacións anglosaxonas. Claro está, os motivos cruciais esgrimidos son de carácter psico-histórico e etno-psicolóxico; cando menos, esta é a tese de *A decadencia das Nacións Latinas* do italiano Sergi, *A que se debe a superioridade dos anglosaxóns?*, do francés Demolins, ou *Dexeneración* do xudeu-alemán Max Nordau, entre outras moitas. Na España do canovismo, presentíndose xa a perda das últimas colonias de Cuba e Filipinas perante os Estados Unidos, aparece o chamado xénero *rexeneracionista*. Ás xa mencionadas de Altamira, Unamuno, Ortega y Gasset ou Macías Picavea, podemos engadir outras obras inaugurais do xénero como *Idearium Español* de Ángel Ganivet e *España tal como es*, de Valentí Mir e, nunha liña recoñecidamente decadentista, *El delincuente español* do criminólogo Rafael Salillas, entre outras moitas. Tamén en torno á crise do 98 aparecen as obras de Prat de la Riba *La Nacionalitat Catalana*, de Sabino Arana *Bizkaya por su independencia* ou de Manuel Murguía *El regionalismo gallego*.

A maioría das reflexións e análises desas obras complementan un recoñecemento das peculiares e magníficas virtudes acumuladas e latentes –por veces nas clases baixas ou o pobo, outras en estruturas caracteriolóxicas e mentais máis ou menos despersonalizadas– cun desvío da misión histórica e a perfección social que debía ter acadado tal acervo psicolóxico. Tal desorientación tería estado motivada pola intervención de axentes e circunstancias históricas prexudiciais e alleos á verdadeira nacionalidade. Habitualmente, estes axentes prexudiciais serán identificados con outras nacionalidades ou elites aristocráticas desconectadas do verdadeiro sentir do pobo e, por ende, da auténtica alma nacional. Por suposto, todo este imaxinario acompaña dun prontuario de solucións e paliativos para rexenerarse e reconectarse coas liñas de progreso, civilización e modernidade actualizadas baixo a fórmula de nación-estado. En certo sentido, é a constatación do fin dun modelo e un proxecto social, o do imperio monárquico, o que pon as bases para as «invencións» nacionais (véxase a este respecto, Anderson, 1983, e para o caso español Fox, 1997, e Álvarez, 2001 e Castro, 2004). Suporán xa que a obra socio-política de Eloy Luís André é absolutamente coherente con esta representación da realidade social, desenvolvéndose, aliás, na dupla fronte nacionalista española e galega. Hai, porén, matices de interese respecto a todo o conxunto do xénero rexeneracionista e, até, no tratamento diferencial do «españolismo» e o «galeguismo» que fai o propio autor galego.

Como sinalamos, xa antes da viaxe a Alemaña Luís André escribira dúas obras para o «Problema español»: *El histrionismo es-*

=====

HAI, PORÉN,
 MATICES DE INTE-
 RESE RESPECTO A
 TODO O CONXUN-
 TO DO XÉNERO
 REXENERACIO-
 NISTA E, ATÉ, NO
 TRATAMENTO
 DIFERENCIAL DO
 «ESPAÑOLISMO» E
 O «GALEGUISMO»
 QUE FAI O PROPIO
 AUTOR GALEGO

=====

pañol e *Ética española* (en realidade, son compilacións de artigos aparecidos previamente nos xornais). O primeiro, subtítulado significativamente *Ensayo de Psicología social del pueblo español*, exhibe un plantexamento caracteriolóxico e temperamental de base que conecta perfectamente co tipo de discurso cientificista empregado pola maior parte do rexeneracionismo finisecular. Coincide con este en detectar un estado psicolóxico colectivo onde irrompen por igual elementos dexenerados e en proceso de dexeneración; un estado marcado pola abulia, a fantasía ou, en palabras do propio Luís André, o histrionismo que supuña seguir vivindo através de glorias pasadas sen comezar a afrontar os desafíos do porvir. Esta condición marcará o seu repaso político, social e económico, tomando organicamente as clases sociais, a familia e os municipios como espazos estratéxicos do organismo social (Luis André, 1906).

Pola súa parte, as sucesivas edicións de *Ética Española* (1910, 1925, 1934), o maior éxito editorial en toda a súa vida, parten de aqueles supostos caracteriolóxicos para ir recolocando as chaves explicativas do problema nacional no dominio da actividade mental. Exhibe o noso autor unha recapitulación das condicións históricas e ambientais que definen as cualidades do pobo español: a oligarquía, o clericalismo, a complacencia dos homes de saber, etc. terían provocado un desgaste psico-fisiolóxico excesivo das clases traballadoras, instaurando, ao mesmo tempo, un ocio endémico nas elites sociais. Correlativamente, a preguiza, a fame, o medo e a ignorancia entretecerían as principais causas e consecuencias psicolóxicas do atraso do pobo español. Nisto, a coerencia coa máxima interventiva de Joaquín Costa, o mestre de rexeneracionistas, é total: escola e despensa (Luís André, 1934).

Coma no caso dos seus predecesores, en ambas obras Luis André traslada o escenario do «Problema de España» ao espazo mental do español-tipo; sobre todo no que ten a ver co xogo das tres facultades psicolóxicas básicas: intelecto, sentimento e vontade. Recorda particularmente a Unamuno a súa proposta de descoordinación e falta de integración entre as tres facultades, situación que provocaría as disfuncións básicas da actividade mental e comportamental do suxeito español. Sexa como for, o esquema retoma os supostos do seu sistema psicolóxico, o activismo ideo-estético, aínda que Luís André case non o mencione explicitamente nun par de ocasións. En realidade, reserváballe ese lugar central para un monumental proxecto editorial titulado *Españolismo (prasologio)* que debía continuar o traballo iniciado nas súas dúas obras inau-gurais. De feito, nel ecoan como esbozos as ideas de *El histrionismo español* e *Ética española*, se ben se alimenta do impacto que supuxo para o noso autor o encontro coa cultura e a sociedade alemá.

Aínda así o deseño non estará listo até a década dos 30 e, inclusive, irá variando nos sucesivos listados que, durante eses anos, recollen e advirten das súas obras na imprenta ou en preparación. O proxecto orixinal de *Españolismo* debía constar de sete volumes, aínda que se incrementou coa incorporación á serie da terceira edición de *Ética española* e aínda, retroactiva e nominalmente, do *Histrionismo*. Só chegou a publicar dous volumes novos: o primeiro, subtítulo *Pueblo y conciencia nacional* (1931b), e o quinto, aparecido como *Revolución* só un par de anos antes da súa morte (1933). É sobre todo no primeiro deles onde se deixa notar con total claridade a maturidade acadada pola súa proposta psicolóxica no que toca á súa reflexión sobre as consciencias nacionais, en xeral, e a española, en particular. Así, nesta obra recolle a súa idea xenérica de conciencia como un (...) *quid íntimo, un principio de actividade organizadora ou creadora. É ao mesmo tempo espello do mundo, crisol do mundo e motor para o mundo (...). Activismo ideo-estético, aquí tedes as tres dimensións da conciencia tal e como as concibe en dinamismo atómico moderno* (Luís André, 1931b; p. 133-134). Esta definición aplicada especificamente á cuestión nacional supón (...) *un estado dunha enerxía espiritual que move todas as almas, que organiza todas as masas, que dispón todos os elementos, espirituais e telúricos, e que os impulsa a un porvir fixo e definido co obxecto de afirmarse e de triunfar nel. Se a conciencia individual é aquela actividade sintética, organizadora de todos os elementos que o mundo aporta ao ser humano, a conciencia social será a integración de consciencias individuais* (Luís André, 1931; p. 136-137).

A estas alturas, o programa de Luís André pouco ten a ver coas ideas etnopsicolóxicas de Wundt, ao que até criticará explicitamente por despersonalizar os organismos nacionais. En calquera caso, tamén se distancia dos compromisos temperamentais da súa primeira etapa. A estrutura triádica, enerxética e dinámica do seu sistema pasou a un primeiro plano e é unha constante á hora de analizar os problemas, articular solucións ou tematizar exemplos e casos concretos da «cuestión nacional» española. En definitiva, estamos perante o uso de unha grande metáfora psicolóxica que cifra os diferentes aspectos da realidade social en termos dun ideario (cuestións relativas ao intelecto e á toma de conciencia da colectividade), un emocionario (cuestións relativas ao sentimento vinculante entre os integrantes do colectivo) e un praxoloxio (cuestións relacionadas co desencadeamento da acción colectiva e a súa proxección cara o futuro).

Através deste esquema encáixanse e recreáanse practicamente todas as solucións interventivas usadas polos rexeneracionistas de fin de século, embora Luís André sempre tentase desmarcarse

=====

A ESTRUCTURA
TRIÁDICA,
ENERXÉTICA E
DINÁMICA DO
SEU SISTEMA
PASOU A UN
PRIMEIRO PLANO
E É UNHA CONS-
TANTE Á HORA
DE ANALIZAR OS
PROBLEMAS,
ARTICULAR
SOLUCIÓNS OU
TEMATIZAR
EJEMPLOS E
CASOS
CONCRETOS
DA «CUESTIÓN
NACIONAL»
ESPAÑOLA

=====

desta xeración (véxase Luís André, 1934): o papel de consciencia colectiva xogado polas elites intelectuais, o amor que vincula inconscientemente as masas e preserva virxes as súas potencias e o traballo conxunto como ferramenta para sacar o ente nacional da decadencia e proxectar os seus ideais cara o futuro. En realidade, a redimensionalización do traballo e a proxección cara o futuro, máis aínda, a súa personalización na xuventude española, son claves que atravesan boa parte das obras post-rexeneracionistas publicadas xa no novo século, coas de Ortega y Gasset á cabeza. O interesante de Luís André é que se integran lóxica, harmónica e estruturalmente no seu proxecto españolista através da dimensión praxolóxica; a grande categoría psicolóxica que condensa os aspectos motrices e voluntaristas do modelo e que subtitula todo o ciclo.

Aínda que poida resultar sorprendente, menos orixinal é a proposta organicista dun estado federalista que se debe rearticular através dos diferentes subórgaos que o constitúen, desde a familia ou o municipio até as rexións ou diversas personalidades nacionais. E non só porque reflicta fielmente a proposta harmonicista de Sanz del Río. En realidade, estamos perante os mesmos encaixes que tivo que realizar o liberalismo español de finais de século á hora de «inventar» o estado-nación español. De feito, apesar do desastre militar do 98, os rexeneracionistas foron antes de máis críticos co modelo centralista de Estado deseñado por Cánovas del Castillo. Nel detectaban o establecemento dun pacto tácito entre a clase política e as vellas clases oligárquicas e caciquís para perpetuar o *status quo*; a saber, a corrupción político-administrativa, a explotación do pobo e a obstaculización do acceso ao poder da burguesía intelectual e empresarial –os garantes da «revolución desde arriba» animada por Joaquín Costa.

Moitos rexeneracionistas inspiráronse nos argumentos psicolóxicos de pensadores europeos como Lazarus, Steintal, Le Bon, Fouillée e, sobre todo, Taine para contraatacar «cientificamente» e defender a existencia dun subsolo común á raza española. No entanto, tamén a maioría deles alegaban motivos psico-históricos, xeoclimáticos ou etno-psicolóxicos para propor unha progresiva diversificación que acababa por dotar de certa personalidade propia a todos e cada un de todos os territorios peninsulares. Contodo, a compatibilidade da españolidade con outras invencións nacionais dentro do estado é total. Inclusive, transcendía a circunscrición deste último para proxectarse sobre as antigas colonias americanas e, máis alá, sobre as novas posibilidades expansionistas abertas en África. A este respecto, é evidente que, baixo a peneira etno-psicolóxica dunha empresa cultural e espiritual de

alcance mundial, reconfigúrase a nostalxia imperialista. Definitivamente, esta non é produto exclusivo e reaccionario da ideoloxía nacional-catolicista habilitada, xa nos anos trinta, por obras como *En defensa de la Hispanidad* de Ramiro de Maeztu. En realidade, aparece co rexeneracionismo liberal de fin de século e mantense até a mesma Guerra Civil. E, nisto, o propio Luís André procura un bo exemplo: *Entendéndose que ao falar de nacionalidade española, de españolismo, refírome á de todos os núcleos soberanos, autónomos e tutelados da vida peninsular española e hispanoamericana. España!... Esta designación é un expoñente xeográfico histórico e cultural, que abarca a península ibérica, o Noroeste e Oeste de África e Sud-América. España: continente cultural!* (Luís André, 1931b; 119)

LUÍS ANDRÉ PERANTE A GALICIA COMO PROBLEMA [PSICOLÓXICO]

Por suposto, un dos núcleos soberanos e autónomos mencionados na cita anterior era ou, máis ben, debía chegar a ser, Galicia. De feito, é máis que probábel que Galicia e, máis concretamente Ourense, funcione como microcosmos, laboratorio ou metonimia en todo o pensamento etno-psicolóxico e político de Luís André. E faino, como non pode ser doutra maneira, atravesado pola propia experiencia vital do noso autor, arraigado nas mesmas condicións da súa infancia e adolescencia. Nisto tampouco é demasiado diferente de outros rexeneracionistas que, como o propio Joaquín Costa, arribaron aínda xovens a un Madrid indolente, intrigante e burocratizado coa embarazosa demanda de escola e despesa para toda España baixo do brazo. Esa España, claro está, non é outra cousa que unha xeneralización a partir das degradadas paisaxes e paisanaxes aragonesas, galegas ou andaluzas que a pequena e media burguesía ilustrada deixaba atrás con nostalxia para instalarse no centro neurálxico da Restauración. Ao fin e ao cabo, na metrópole cocíanse todas as decisións políticas, académicas e intelectuais e era o lugar apropiado para buscar a máxima proxección, influencia ou éxito intelectual e político, e isto tanto na orde nacional coma na internacional.

Luís André teno en principio máis fácil que Costa porque, a diferenza do León de Graus, a súa familia goza dunha posición económica relativamente desafogada. Mais non por iso é alleo á crúa realidade e privacións do pobo afábel e á importancia do esforzo persoal para saír adiante. Esta cuestión atravesas, como sinalamos, a medula da súa propia experiencia vital. Ao parecer, o avó de Luís André, Anselmo, era un agricultor que con unha

[6] Falamos de configuracións estéticas que, por certo, levantaron certo halo de sospeita entre a moderna crítica histórica e literaria: hai algo nelas que deseñan unha idea metafísica de «España» e a converten nun artefacto expresivo antes que nun obxecto crítico. España convértese nunha figura retórica para dar saída e veicular crises persoais, biográficas ou existencialistas, ao tempo que permite alimentar, en todos os sentidos, o ego contemplativo e escapista dos autores da afamada xeración (véxase Calvo, 1998). Por suposto, este último non é o caso de Luis André, entre outros motivos, porque a súa obra literaria nunca foi fonte de ingresos económicos. De feito, a súa prolífica e magnífica obra poética permaneceu inédita até hai ben pouco. En realidade, Luis André sempre mostrou unha sincera fascinación polas artes, moi particularmente, pola literatura. Estas inquietudes comezan a articularse desde moi cedo coas súas preocupacións intelectuais e profesionais: en 1899, nada máis licenciarse en Filosofía e Letras, obtivo unha bolsa da Universidade de Salamanca para viaxar a Franza e Bélxica que estivo tentado de dedicar ao estudo da arte e a literatura. Unamuno desaconsellouno e Luis André fixolle caso (véxase Robles, 1992), mais é significativo que á súa volta a España entregara un traballo sobre *Psicología al arte e ideoes-tética da natureza*. Por certo, nel prefigúranse xa claramente as chaves básicas do seu activismo-ideoestético (véxase, Luis André, 1901 e Castro, 2006).

disposición perseverante e emprendedora logrou una posición desafiada na vila verinense de Vilardevós. Esa disposición é a que imprimiu no malogrado pai de Eloy para que estudara medicina e, por suposto, no propio rapaz cando ficou orfo a idade moi temperá e pasou ao coidado do avó. A dureza e pobreza do campo ourensán, a insistencia do avó Anselmo na importancia do esforzo no traballo resoan en toda a vida e obra do seu neto. A lección non a puido esquecer nunca porque, apesar do seu percurso de cate-drático de secundaria por diversas provincias españolas (Soria, Ourense, Toledo e Madrid), Luís André fixaría Vilardevós como a súa residencia estival. Durante esas temporadas de folga, entre arengas, conferencias e cursos para contactar o aprecio polo estudo e a cultura entre os seus paisanos agricultores, deseñaría o seu propio *ex-libris*. Esta etiqueta, habitual entre os autores da época para personalizar as obras publicadas ou aínda as que formaban as súas bibliotecas persoais, concretase, no caso de Luís André, na expresiva alegoría dun camponés nu sementando nun campo arado. Como non podía ser doutra maneira, a imaxe aparece subtítulada con tres palabras en latín que sincretizan á perfección o seu ideario vital e intelectual: *Amor, Scientia, Labor*; amor –síntese do emocional, do sentimento e a comunión colectiva–, ciencia –síntese do ideario, do intelecto e o saber– e traballo –síntese do praxoloxio, a vontade e o progreso.

Loxicamente, no proxecto galeguista de Luís André tamén se deixa notar a estigma sutil e nostálgica arraigada naqueles anos de infancia e adolescencia (sobre a importancia de considerar os aspectos biográficos na comprensión histórica do devir da psicoloxía pode verse Rosa, Huertas, Blanco, 1996). O seu *Galleguismo, lucha por la personalidad nacional y la cultura* publícase en 1931, o mesmo ano que o seu *Españolismo. Prasologio*. Tal obra tamén debía iniciar un ciclo propio, mais, a diferenza do españolista, contemplaba a inclusión de varios libros de poesía escrita en galego. Sen dúbida, a elección deste xénero literario para transmitir a mensaxe galeguista é sintoma dunha profunda e especial interpenetración entre experiencia biográfica e actividade intelectual. O noso autor lembra nisto aos seus coetáneos da xeración do 98 (Unamuno, Azorín, Valle Inclán, Pío Baroja, etc.) cando escollen o teatro, o romance, o ensaio literario ou a mesma poesía e imprégnana de localismo para veicular a súa «dor de España»⁶.

Así, é evidente que os numerosos e magníficos versos dedicados a Galicia han de reflectir unha necesaria con-fusión entre a experiencia persoal de Luís André e o proxecto colectivo do galeguismo. Mais o vehículo estético non esgota a súa relación co nacionalismo galego. Aínda con moitas pasaxes profundamente

literarias, o seu *Galleguismo, lucha por la personalidad nacional y la cultura* compila diversos ensaios publicados na imprensa galega entre 1900 e 1931. Neles móstrase como, ao longo de trinta anos, o noso autor explicita, xustifica e depura a súa posición federalista republicana através do tratamento de temas puntuais de actualidade na Galicia da época. Non hai, portanto, unha marcha e unha lóxica tan orgánica como en *Españolismo* ou *Revolución*, mais a triple chave psicolóxica, o ideario, o emocionario e a prasoloxía, volta a emerxer unha e outra vez como vertebración xenética do conxunto. A tese de base tamén reclama a pureza dunha alma colectiva inconsciente, acumulada na terra e a céltica raza galega, corrompida e escravizada por un elemento alleo, estranxeiro e «mestizo»; neste caso, representado pola política caciquil e confabulada co centralismo administrativo. Aquí hai outra vez apelación aos guías do pobo camponés explotado e desposuído que debe tomar conciencia da súa personalidade colectiva para poder chegar a ser unha verdadeira nación. O horizonte psico-xenético desa toma de consciencia é a consecución dun verdadeiro estado federal galego, entendido, iso si, dentro dunha ampla comunidade orgánica e española –peninsular e ultramarina– de intereses e ideais. De feito, o galeguismo sería a vía eminente para a proxección atlántica do españolismo. Coa chegada da Segunda República, pouco antes da publicación da súa obra, Luis André estaba convencido de que se cumprirían todos os prognósticos: era cuestión de tempo acadar a República Federal Galega (Luís André, 1931c).

A esta perspectiva política antes que estética do ciclo galeguista responden tamén dous pequenos libriños autofinanciados e publicados cos títulos de *El ferrocarril del Príncipe de Asturias*, análise a propósito dunha liña ferroviaria que debía potenciar o comercio no noroeste peninsular (Luís André, 1926); e *Ideario político de Espinosa*, onde especula coa posíbel ascendencia galega do grande filósofo e ofrece unha peculiar lectura das súas explicacións panteístas (Luís André, 1930). Coa súa reflexión sobre este tipo de cuestións, Luís André ven a incrementar a nómina de intelectuais galegos que se aproximaron ao «problema de Galicia» desde unha sensibilidade psicolóxica. Nela cabe contar tamén con Johán Vicente Viqueira, Novoa Santos ou o propio Juan Sieiro. Algún deles estivo vinculado á axenda federalista e nacionalista impulsada desde 1916 polas *Irmandades da Fala*, mais até onde sabemos, Luís André, coñecendo esta iniciativa, non se implicou activamente nela.

A PSICOLOXÍA COMO FERRAMENTA EFECTIVA DE MUDANZA SOCIAL

Posicións etno-psicolóxicas como as que representa a obra de Luís André foron chave para os deseños nacionalistas do ocidente. Porén, a psicoloxía no só funciona como discurso teórico para fundamentar e lexitimar a existencia de colectivos naturais. Tan importante coma este será o seu rol para administrar as escisións e fragmentacións da subxectividade producidas, industrialismo mediante, polo escenario moderno. Certamente, o discurso disciplinar do século XIX ofrecera unha interioridade básica, coesiva e certificadora para a subxectividade –o home ou o colectivo homoxéneo nas súas simas identitarias–, mais as demandas do liberalismo tamén abriran e multiplicaran as funcións, roles e actividades efectivas en que esa suposta interioridade se plasmaba. Por iso a tarefa que se encomenda á psicoloxía é dupla: supón tanto reflotar as supostas esencias, enerxías e potencias adormecidas no pobo como ordenar, articular e reorientar adecuadamente –en función do proxecto de futuro desexado– as diversas actividades en que aquelas se actualizaban⁷.

Neste sentido as xenealoxías históricas da psicoloxía non poden ser máis reveladoras: os ámbitos de intervención en que a psicoloxía ofreceu orixinariamente os seus servizos son practicamente os mesmos que articulan a profesionalización dos nosos licenciados e as que o Espazo Europeo de Educación Superior, do que falamos ao principio deste artigo, viñeron potenciar; a saber, o patolóxico, o das organizacións e o educativo (véxase a este respecto, Blanco e Castro, 2005). Todos os axentes políticos, sociais, intelectuais, etc. de finais do século XIX e comezos do XX son perfectamente conscientes de que estas son as tres grandes áreas nas que se debe intervenir para estabilizar os seus proxectos colectivos: vixiar e controlar a actividade dos suxeitos que puideran socavar as bases de orden e a normalidade socio-cultural, para o que o discurso psicolóxico ofrece os seus servizos psico-patolóxicos e criminolóxicos; optimizar os recursos e actividades produtivas do suxeito para fomentar a riqueza e o progreso económico, para o que se dispón das contribucións da psicoloxía industrial e a psicotecnia; e, sobre todo, asegurar desde a mesma base formativa a fidelidade do suxeito ao proxecto colectivo. Este último dominio é chave porque garante os requisitos mínimos para cumprir cos obxectivos das outras dúas áreas. Aquí a psicoloxía dispón as súas recomendacións paidolóxicas e psico-pedagóxicas, convertendo a educación na pedra angular de todo proxecto social.

[7] Los frentes de ruptura de la subjetividad teorizados y efectuados en el siglo XIX son muy diversos: la división de las culturas en primitivas, bárbaras y civilizadas; la división de la humanidad en naciones, la división y especialización del trabajo; la división en clases de la sociedad; la separación entre vida pública y privada; la escisión entre ocio y trabajo, etc. Esta multiplicación de identidades y actividades fue un requisito fundamental para que el liberalismo finiquitara el modelo social y de convivencia del «viejo régimen». Ocurre que esto también abría la posibilidad de que la actividad de los individuos o los colectivos pudiera encontrar formas imprevistas de realización; esto es, desbocarse y convertirse en disfuncional para la alternativa que el liberalismo trataba de levantar.

Historiadores como Danzinger (1990) e, noutro sentido, Rosa, Huertas e Blanco (1996), explicaron a necesidade de que existan determinados marcos institucionais –asociacións, publicacións especializadas, congresos, etc.– como un requisito previo e fundamental para comezar a falar da psicoloxía como profesión. Por iso, algúns traballos denominan proto-psicólogos aos intelectuais que, como Luís André, cultivaron a psicoloxía a finais do século XIX e comezos do XX (véxase Navarro, 1994). É certo que durante ese período as saídas profesionais para un estudante de Filosofía interesado particularmente pola psicoloxía estaban no ámbito educativo; en concreto, nas influentes cátedras de universidade e secundaria. En realidade, a importancia, prestixio e capacidade de influencia social destas últimas cátedras non tiña nada que envexar ás universitarias. Desde a «Ley Moyano» de 1854 e até bastante despois da Guerra Civil, só podía existir un instituto oficial por provincia e unha cátedra para cada unha das disciplinas impartidas; exceptuando Madrid, que tiña dúas. En realidade, era unha minoría privilexiada da sociedade a que chegaba ao instituto: non esquezamos que aínda a principios do século XX o nivel de analfabetismo e falta de recursos económicos básicos superaba o 80% da poboación española. Dos catedráticos de instituto, dos textos que eles mesmos confeccionaban, dependía a avaliación oficial de todos os estudantes do ensino secundario. Isto incluía tamén os que recibiran educación privada na súa propia casa, en colexios relixiosos ou, en menor medida, laicos. Con este panorama, o acceso a tales Cátedras era realmente complicado e Madrid era o lugar chave para realizar todo tipo de xestións ao respecto. Realmente, como sinalamos, a capital era a plataforma simbólica e efectiva máis importante para poder ver cumprida calquera tipo de aspiración política ou intelectual de calado (para estas cuestións pode verse Castro, Castro e Casla, 1997).

Tendo en conta ese escenario, encontrámonos perante un itinerario biográfico estereotípico e recorrente entre moitas das figuras vinculadas á psicoloxía: vidas que oscilan de forma continua entre cátedras próximas das súas localidades nativas e as próximas da capital. Novamente, o caso de Luís André é paradigmático a ese respecto. Como outros moitos xovens estudantes de familia acomodada, puido deslocarse a Madrid para conseguir o doutoramento na Universidade Central, a única que o concedía naqueles anos. Despois, pasou case catro anos na capital (1900-1904) preparando diversas oposicións a cátedra nas salas do Ateneo, tratando de obter o apoio de Unamuno para gañar o favor de personalidades académicas da época (como Giner de los Ríos, González Serrano ou Luis Simarro) e procurando sobrevivir economicamente en-

TODAS ESTAS
ENCRUCILLADAS
CONFIRMAN AS
MISERIAS E AS
ESCASAS E
PRECIARIAS
ALTERNATIVAS
DA PSICOLOXÍA
ESPAÑOLA COMO
PROFESIÓN
DURANTE OS
PRIMEIROS
MOMENTOS
DA SÚA
CONSTITUCIÓN
DISCIPLINAR

tre a axuda familiar e unha prolífica colaboración en publicacións científico-literarias (como *El Economista Hispano Americano*, *La Revista Contemporánea*, *La lectura*, *La España Moderna*, etc.). En 1904 gañará por concurso de oposición a cátedra de Psicolóxica, Lóxica e Rudimentos de Dereito do Instituto de Soria, conseguindo un traslado inmediato a Ourense. A continuación virá Toledo (1914), como medio de aproximarse a Madrid e, por fin, a cátedra dun instituto capitalino (1919). En todos eses postos, a actividade prioritaria de Luís André foi a docencia, aínda que, coma outros catedráticos de psicoloxía, tratou de organizar pequenos laboratorios e arquivos de traballos para dar conta de modestas actividades de investigación en psicoloxía experimental. Estas últimas deseñábanse a imaxe e semellanza das levadas a cabo por Wunt en Leipzig ou por Simarro na súa cátedra de psicoloxía experimental de Madrid.

Traxectos similares, con maior ou menor éxito nos seus obxectivos profesionais, pódense detectar en moitas das personaxes coetáneas de Luís André que foron aparecendo nestas páxinas: Herrero Bahillo, Vicente Viqueira ou dos seus varios de «antagonistas» do círculo próximo á «Institución Libre de Enseñanza» como Navarro Flores e Verdes Montenegro. De feito, a saída educativa como alternativa profesional para a psicoloxía é tan limitada que non pode estrañar que os cruzamentos e encontros entre os percursos biográficos deses autores sexan constantes. Se tomarmos como referencia a Luís André, podemos subliñar os estudos compartidos con Herrero en Salamanca ao amparo docente de Unamuno (existe correspondencia cruzada entre os tres). Curiosamente, non constan contactos co seu paisano Viqueira, nacionalista galego como el mesmo. Con Navarro combateu en diversas oposicións, mais con Verdes sufriu a súa última grande decepción en política académica. Concretamente en 1918, un ano despois de casar, Luís André presentouse con plena confianza no éxito á oposición á cátedra de psicoloxía do Instituto San Isidro. Efectivamente, os votos do tribunal foron maioritarios para el, mais o ministro de Instrución Pública, Santiago Alba, fixo valer motivos de antigüidade no escalón, o seu voto persoal e a súa coñecida amizade con Verdes para favorecer a elección deste último. Iso si, ao ano seguinte Luís André acedería sen problemas á cátedra que ía ficar vaga no «Instituto Cardenal Cisneros».

Sen dúbida, todas estas encrucilladas confirman as miserias e as escasas e precarias alternativas da psicoloxía española como profesión durante os primeiros momentos da súa constitución disciplinar. Mais non reflicten adecuadamente o potencial explicativo e aplicado que se lle recoñeceu como tecnoloxía da subxectivi-

dade. Así, aínda que a vía institucionalizadora que sinalábamos máis arriba non se traduce na formación de auténticos profesionais de diversas áreas da psicoloxía, si que promove amplamente o recoñecemento tecnolóxico, virtual ou efectivo, da disciplina. A psicoloxía, de feito, inspira a filosofía e os métodos de actuación de moitas das institucións que, orientadas á reforma social, se crean na unión do século XIX co XX. En paralelo coas áreas arquetípicas da psicoloxía aplicada, podemos sinalar a Escola de criminoloxía (1903), en cuxa organización e desenvolvemento estiveron implicadas personaxes como Rafael Salillas ou Luis Simarro; o Instituto de Reformas Sociais (1903) e a tardía rede de institutos de selección profesional (1923), que congregaron o traballo de autores como Adolfo Posada, o primeiro, e José Mallart, os segundos; e o Museo Pedagóxico Nacional (1894) ou a propia I.L.E. (1876), ás que estiveron vinculadas figuras como José Castillejo ou José María Cossío. En ausencia de psicólogos profesionais, todas estas institucións, e as publicacións periódicas que as acompañaban, son verdadeiras caixas de resonancia para a psicoloxización activa da realidade social.

Certamente, algúns catedráticos de psicoloxía estiveron vinculados ás institucións, caso do institucionista Francisco Santamaría e a Escola de Criminoloxía, Sanz e Escartín e o Instituto de Reformas Sociais ou o relixioso Fernando Palmés e o gabinete psicotécnico anexo o Colexio Máximo de San Ignacio. Non é o caso de Luís André, cuxas contribucións tecnolóxicas en relación coa cuestión social débense sopesar dentro dos seus escritos de ética e dereito. A súa posición a este respecto está, aliás, moi na liña romántica do harmonicismo de Sanz del Río e do rexeneracionismo finisecular: prefería pensar nas clases baixas antes como un pobo con grandes aptitudes educábeis que como unha masa perigosa que había que controlar e reprimir. O máis próximo a estas cuestións está tratado de forma moi formal nun breve párrafo dedicado á psicopatoloxía no seu manual. En canto ás cuestións psicotécnicas e orientadas á selección e formación profesional, son debedoras dos seus amplos coñecementos en economía. En tanto que tecnoloxías psicolóxicas da subxectividade, tamén merecen un brevísimos epígrafe na cuarta edición do seu manual de psicoloxía (Luís André, 1931a). De forma alternativa, a súa obra españolista si lles outorga nominalmente unha importante contribución como medio para (...) *capacitar, técnica e cientificamente, ao axente, ao operario, nun réxime de aprendizaxe profesional susceptible de revelar as súas aptitudes, de dar destreza á súa man e de inspirar enxeño e carácter ao seu cerebro, impregnando o seu corazón dun santo patriotismo, dunha profunda relixiosida-*

AS PROPIAS
CÁTEDRAS
DO ENSINO
SECUNDARIO
FORON ÁMBITOS
PRIVILEXIADOS
DE REFLEXIÓN
E ACTUACIÓN PSI-
CO-PEDAGÓXICA

de, que esixe de todos como culto e oración o esforzo de cada día» (Luís André, 1931b).

Mais aínda así, os preceptos harmonicistas do *Ideal de la Humanidad para la vida* de Sanz del Río e de *La vida, su valor y su significación* de Eucken presideno, practicamente de forma explícita, todo: *O que dá significación e valor pleno á vida non é o traballo, co mo actividade única e absoluta, senón a harmonía fecunda de todas as actividades humanas, postas en función do ideal da humanidade, da humanidade mesma, como ideal vivo e permanente dos homes* (Luís André, 1931b, p. 35)

En realidade, a contribución tecnolóxica crucial do pensador galego, como a do resto de catedráticos do secundario, débese sopesar en relación co espazo educativo e, por extensión, psico-pedagóxico. E a cuestión non é menor se considerarmos a súa tradicional popularidade e recoñecemento social como lugar estratéxico para labrar a mentalidade nacional. Xa o sinalamos: a pedagogía é percibida como un dos vehículos interventivos fundamentais para dirixir a sociedade cara as utopías nacionais imaxinadas polos diversos proxectos reformistas. Por suposto, moitos catedráticos do secundario estiveron vinculados á I.L.E. e, en liña coa filosofía de Giner, foron moi activos no desenvolvemento da tecnoloxía pedagóxica. É o caso de Navarro Flores, que escribiu varios traballos sobre a cuestión e estivo particularmente vinculado á creación, en 1918, dun Instituto-Escola en Madrid. Foi un experimento de recoñecida inspiración institucionista que pretendía crear un espazo específico dentro da educación pública para atraer alumnos sobresalientes e impulsar a educación de elites sociais.

Mais a cultura pedagóxica non se esgota nos catedráticos que se socializaron ao abrigo da I.L.E. As propias cátedras do ensino secundario foron ámbitos privilexiados de reflexión e actuación psico-pedagóxica. Luís André, de feito, baseouse na súa experiencia docente para encabezar un protesto de profesores non institucionistas contra o mencionado Instituto-Escola. Redixiu un manifesto titulado *El espíritu nuevo de la educación española* no que retomaba e desenvolvía ideas pedagóxicas que plasmara no seu libro *Educación de la Adolescencia* de 1916, pensando, precisamente, na I.L.E. Basicamente, a idea pedagóxica de Giner apunta a una educación activa e creativa, centrada tanto no exercicio da mente como do corpo, lonxe do clásico dogmatismo e memorismo da psicoloxía católica da época. Loxicamente, isto reproduce a polarización ideolóxica que presentábamos páxinas atrás: á hora de privilexiar un modelo de suxeito dinámico antes do que contemplativo, a moderna pedagogía liberal acóllese ao organicismo e oriéntase á formación do carácter e a vontade; todo iso, en detri-

mento do coidado da alma e o treino dunha intelixencia memorística. A proposta de Luís André non é moi diferente da liberal mais, como tamén fixo Joaquín Costa, sepárase en dous puntos chave do institucionalismo: o seu marcado carácter laico e elitista. Frente a isto, Luís André avogou sempre por reformas pedagóxicas e sociais de amplo alcance estatal, poboacional e espiritual, mantendo tamén unha independente equidistancia da educación confesional (Luís André, 1916).

Predicando co exemplo, na maioría dos Institutos onde exerceu impulsou a organización de cursos de «extensión universitaria». Tratábase de conferencias divulgativas sobre diversos temas que se propuñan de maneira gratuíta e en horarios apropiados para a asistencia das clases traballadoras e máis desfavorecidas. A iniciativa reflicte novamente o impacto que había de ter para a súa actividade profesional a situación dos seus paisanos labregos. Mais, a pesar desta sensibilidade «socialista», máis explícita e pronunciada co paso dos anos, a axenda pedagóxica de Luís André non transcende as bases do liberalismo. E non só porque nas súas obras seguiu atribuíndo un papel modélico e directivo aos «grandes homes». Para todo el espectro liberal, desde as posicións máis progresistas ás máis conservadoras, as ferramentas pedagóxicas, vía educación pública e gratuíta, debían ser o medio hexemónico para xerar no suxeito medio ese espazo de interioridade e individualidade do que xa falamos. Era o lugar preparado, por un lado, para implementar en todo suxeito a fidelidade e o sacrificio en beneficio do ente colectivo e, por outro, para recibir as capacidades mínimas que permitiran cumprir cos roles sociais condicionados ou atribuídos en función da extracción socio-económica. Porén, o proxecto liberal foi pouco previsor á hora de sopesar que a xeración dese espazo interior abría unha posibilidade crítica para teorizar de maneira autónoma sobre a propia vida e desexos. A través da universalización da educación, o suxeito do liberalismo transcendería ás clases burguesas para se instalar no conxunto do pobo. Por iso os movementos socialistas e anarquistas non dubidarán en apropiarse da máxima que convertía a educación no medio hexemónico para a liberación social.

O FIN DE LUÍS ANDRÉ E DA HISTORIA?

Para cando Luís André consegue definitivamente a cátedra no Instituto «Cardenal Cisneros» xa tiña publicado o groso da súa obra académica. Os quince anos que, aproximadamente, viviu en Madrid até a súa morte dedicaraos a revisar e reeditar parte da súa produción e a aumentala con algúns dos títulos político-psicolóxicos máis significativos. Alternativamente, a situación política inmediata non lle foi favorábel para lograr a transcendencia e influencia social a que aspiraba, nin sequera no seo do propio claustro docente que o recibía. A ditadura de Primo de Rivera, proclamada en 1923, aliouse co clima marcadamente reaccionario que impregnaba a dirección do «Cardenal Cisneros» para atenuar as habituais iniciativas e proxectos do noso autor. A chegada da Segunda República en 1931 converteuno en Secretario do influínte claustro madrileño, mais só lle restaban catro anos de vida. En 1935, Luís André morreu en Madrid. No chegou a ver o alzamento e a victoria franquista que, sen dúbida, lle tería costado o exilio exterior ou interior como a tantos outros pensadores, científicos e psicólogos republicanos na época. En calquera caso, é difícil encadRAR a Eloy Luís André nunha facción ideolóxica ou teórica ben definida; talvez polo seu declarado, cultivado e autocumprido espírito de independencia, talvez tamén porque nunca logrou establecer alianzas demasiado fiábeis e perdurábeis cos grupos, institucións e axentes relevantes do escenario político e intelectual do período restaurado.

Se callar tamén por iso as encrucilladas da súa traxectoria vital encarnan literalmente o propio periplo polimórfico, no teórico e no institucional, do saber psicolóxico emerxente no noso país. Por iso consideramos a Luís André un excelente panóptico desde o que observar as múltiples arestas e peripecias das emerxentes teorías e tecnoloxías psicolóxicas.

Sen dúbida, a historia deste proceso seguiu aberta despois da morte do autor galego. Ao longo de case corenta anos, a ditadura franquista transformou o legado liberal e redefiniu as formas de entender a nación-estado e as funcións da cidadanía. Correlativamente, tamén a psicoloxía axustou as súas imaxes e prioridades histórico-culturais, desentendéndose progresivamente da análise do problema social ao tempo que depuraba a súa condición profesional e asistencialista. Quizá á procura dunha asepsia ideolóxica que asegurara a súa sobrevivencia, durante o franquismo as liñas teóricas enclaustráronse aínda máis nas universidades e, da man de personaxes como o padre Barbado, recuperaron o celo escolástico sen renunciar a certo verniz experimentalista. Ao mesmo tempo,

as institucións e tecnoloxías psicotécnicas ficaban nas mans laicas de José Germain e alzábanse na vía hexemónica para desenvolver un perfil estritamente profesional (véxase Carpintero, 2004). Por suposto, igual que ocorreu co liberalismo, empregáronse argumentos psico-históricos e etno-psicolóxicos para interpretar a realidade social oculta marcada polo franquismo. Mais para a década dos cincuenta, a psicoloxía labraba a súa identidade oficial através daquelas outras dúas vías, a universitaria e a profesional, procurando acadar o ritmo internacional marcado pola hexemonía norteamericana e os seus imperativos de «cientificismo» e «practicidade». Sen dúbida, polo camiño a disciplina deixou de ser unha ferramenta maquiavélica para xustificar e lexitimar modelos de convivencia; mais, con iso, tamén se desfixo das súas potencialidades críticas e inclinouse cara unha vocación prioritariamente asistencialista.

Parece evidente que este é o escenario que agora se proxecta e actualiza no Espazo Europeo de Educación Superior; O mesmo que, acreditamos, nos convidará a reanalizar criticamente todo o proceso socio-histórico através da vida e obra de figuras como Eloy Luís André. El foi, sen dúbida, unha das personaxes que colaborou activamente no desenvolvemento da identidade científica e moderna da psicoloxía no noso país, algo que a historiografía procurou resaltar a partir do seu profundo coñecemento da obra fundacional de Wundt. Porén, Eloy Luís André é algo máis do que iso: exemplifica, sobre todo, a tentativa de refigurar a realidade social que lle toca vivir desde un código propio da época; un código, o psicolóxico, que debería continuar a servir aínda hoxe para contextualizar criticamente o sentido da vida humana e aínda a súa propia natureza disciplinar como empresa histórico-cultural. Por iso, como dicíamos no inicio con Florentino Blanco (2002), a historia da psicoloxía é, en verdade, a historia das nosas múltiples formas, non sempre converxentes, nin sequer iguais a si mesmas, de ser-humano nas modernas sociedades occidentais. Ao menos desde que Wundt creou o seu laboratorio de psicoloxía e personaxes coma Luís André, coma nós mesmos, acudiron a el cunha esperanza agónica: a de dar cunha forma incontestábel de entender e manipular a nosa experiencia no mundo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ÁLVAREZ, J. (2001). *Mater Dolorosa: La idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus.
- ANDERSON, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso
- BLANCO, F. (1997). *Historia de la Psicología española desde una perspectiva socio-institucional*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- (2002). *El cultivo de la mente: un ensayo histórico-crítico sobre la cultura psicológica*. Madrid: Antonio Machado.
- ; CASTRO, J. (2005). La significación cultural de la psicología en la España Restaurada. En A. JIMÉNEZ, R. ORDEN e J. AGENJO (eds.) *Nuevos estudios sobre Historia del Pensamiento español*. Madrid: Fundación Ignacio Larramendi - Asociación de Hispanismo Filosófico. 293-308.
- ; CASTRO, J.; CASTRO, R. (1996). Eloy Luis André (1876-1935). *Personajes para una historia de la psicología en España*. Madrid: Edicions Pirámide. 253-268.
- CALVO, J. L. (1998). *La cara oculta del 98. Místicos e intelectuales en la España del fin de siglo (1895-1902)*. Madrid: Cátedra.
- CARANDE, R. (1898). *Galería de amigos*. Madrid: Alianza Editorial.
- CARPINTERO, H. (1981). Wundt y la psicología en España. *Revista de Historia de la Psicología*, 2 (1); 37-55
- (2004). *Historia de la psicología en España*. Madrid: Pirámide
- CASTRO, J. (2004). *La Psicología del Pueblo Español: la construcción psico-sociológica de la identidad española en torno a la crisis del 98*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid (Tese inédita).
- (2006). Bases para una psicología del arte en la obra temprana de Eloy Luis André: breve excursio genealógico. *Revista de Historia de la Psicología*, 27 (2-3), 53-61.
- ; LAFUENTE, E. (2007). Westernization in the Mirror: On the Cultural Reception of Western Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 41 (1), 106-113.
- CASTRO, J.; CASTRO, R.; CASLA, M. (1997). Las cátedras de Filosofía en los institutos de segunda enseñanza: el control ideológico de la educación. En F. BLANCO (1997) *Historia de la Psicología española desde una perspectiva institucional*. Madrid: Biblioteca Nueva
- ; LAFUENTE, E. (en preparación). El sujeto psicológico del catolicismo en la construcción del estado-nación español (1854-1939). *Revista Historia de la Psicología*
- ; CASTRO, J. e SÁNCHEZ, R. (1993). Una aproximación biográfica a la figura de Eloy Luis André (1876-1935) desde la Historia de la Psicología. *Revista de Historia de la Psicología*, 14 (3-4), 515-524.
- DANZINGER, K. (1990). *Constructing the subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FOUCAULT, M. (1999). *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las Ciencias Humanas*. Madrid: Siglo XXI.
- FOX, I. (1997). *La invención de España*. Madrid: Cátedra.
- GINER, F. (1878). *Lecciones Sumarias de Psicología*. Madrid: Impr. de J. Noguera (2ª ed.)
- IGLESIAS, J. (2001). Severino Aznar. Hombre de Acción y sociólogo. En del Campo (dir.) *Historia de la sociología española*. Barcelona: Ariel Sociología.
- LÓPEZ, R. (1994). *A filosofía krausista en Galicia*. Xunta de Galicia.
- (1996). *O pensamento rexeneracionista de Eloy Luis André*. Xunta de Galicia.
- LUÍS ANDRÉ, E. (1901). Psicología del arte. *Revista Contemporánea*, 7 (5), 303-313.
- (1906) *EL HISTRIONISMO ESPAÑOL*. Barcelona: Imprenta Henrich y Cª.
- (1916). *Educación de la Adolescencia*. Madrid: Imp. Alrededor del Mundo
- (19189). Sabios de la Humanidad: Eucken. *Renovación española*, mayo, 7-8.
- (1918A). Sabios de la Humanidad: Wundt. *Renovación española*, abril, 3-4.
- (1924). *Nociones de Psicología experimental*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra (3ª ed.).
- (1926). *El ferrocarril del príncipe de Asturias*. Madrid: Imp. sucesores de Rivadeneyra.

- LUÍS ANDRÉ, E. (1930). *Ideario político de Espinosa*. Madrid: Librería de V. Suárez.
- (1931a). *Psicología Experimental*. Madrid: Imprenta Sáez Hermanos (4ª ed.)
- (1931b). *Españolismo. Prasologio*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- (1931c). *Galleguismo, lucha por la personalidad nacional y la cultura*. Madrid: José Murillo.
- (1933). *Revolución*. Madrid: imprenta Murillo.
- (1934). *Ética española*. Madrid: Imprenta Sucesores de Rivadeneyra (3ª ed.).
- MARTÍNEZ, N.; Mülberger, A. (2006). *La crisis de la psicología de Kostyleff y las reacciones a su obra en España*. *Revista de Historia de la Psicología*, 27 (2-3), 135-143.
- NAVARRO, C. (1994). *Aproximación socio-histórica a la Psicología científica en España (1902-1936): el proceso de institucionalización*. Barcelona: Universitat de Barcelona (tese doutoral inédita).
- NAVARRO, M. (1914). *Manual de Psicología Experimental*. Tarragona: Imprenta de José Pijoán.
- NUÑEZ, D. (1975). *La mentalidad positiva en España: Desarrollo y crisis*. Madrid: Tucur, ed.
- QUINTANA, J. (1995). *Proyecto Docente e Investigador*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid (inédito).
- (1997). Daniel Jorro, Editor. Una nueva dimensión de la 'ecclesia dispersa' de la I.L.E. *Revista de Historia de la Psicología*, 18 (1-2), 301-312.
- (2004). La institucionalización de la psicología en la Universidad Española. *Revista de Historia de la Psicología*.
- ROBLES, L. (1992). *Epistolario inédito de don Miguel de Unamuno*. Madrid: Espasa-Calpe.
- RODRÍGUEZ, T. (1991). *Antropología y Filosofía de la Historia en Julián Sanz del Río*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- ROSA, A.; Huertas, J. A.; Blanco, F. (1996). *Metodología para la historia de la psicología*. Madrid: Alianza.
- TABOADA, J. (1946). *Varones Ilustres de la Comarca Verinense* Imprenta Bolaños y Aguilar. Madrid
- WUNDT, W. (1926). *Elementos de psicología de los pueblos*. Madrid: Jorro.

